

NUŞİRVAN YAUSHEV'İN VERDİĞİ BİLGİLERE GÖRE UYGURLAR

Ömercan NURİ*

Öz

XIV. yüzyıldan itibaren, yeni deniz yollarının keşfedilmesi ve yeni sınırların çizilmesi nedeniyle, Uygurların dış dünya ile olan ilişkisi kesilmiştir. Dünya kamuoyu, Uygurların varlığından habersizdi. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Türkistan'da seyahatte bulunan ceditçi Nuşirvan Yaushev ilk olarak Uygurlar hakkında kapsamlı yazılar yazarak, Uygurların kendi coğrafyası ve milli kimlikleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağladı. Bu çalışmamızda Nuşirvan Yaushev'in hayatı ve onun Uygurlar bölgesinden gönderdiği 90'dan fazla yazının içeriği ve önemi ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Nuşirvan Yaushev, Seyahat, Uygurlar, Ceditçilik,

Abstract

Uighurs according to the account of Nuşirvan Yaushev

From the 14th century, by the reason of the exploration of the new sea route and drawing of the new lines, Uighurs' connection was disconnected from the external world. The world was unaware of the existence of Uighurs. In the first quarter of 20th century, The person who was travelling, reformist Nuşirvan

---

*Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi, omerjannuri@yahoo.com

Yaushev'in Eastern Turkistan wrote the detailed writings about the Uighurs for the first time and he provided that Uighurs got the informations about their own geography and national identity. Nuşirvan Yaushev's life and the contents of his writings he sent from Uighurs region those are above 90, will be studied on this essay.

Keywords: Nuşirvan Yaushev, Travel, Uighurs, Jedidism.

Giriş

Yeni deniz yollarının keşfedilmesiyle, eskiden doğu ile batı arasında deve kervanları vasıtasıyla yürütülen kültür ve fikir alışverişinde önemli bir merkez konumunda bulunan Doğu Türkistan bu önemini zamanla kaybetti. Bunun yanında, yerel müslüman hükümdarlar arasında ortaya çıkan iç karışıklıkların devam etmesi sebebiyle, kültürel gelişimin kesintiye uğramasıyla Sosyal ve kültürel hayat zamanla ilkel hale geldi (M.Emin, 1997:272). 1756'da, Mançurlar hiçbir direnişle karşılaşmadan Doğu Türkistan'ı ele geçirerek Çin imparatorluğu topraklarına kattı. Büyük bir alana sahip Türkistan'ın batısının Ruslar tarafından, doğusunun ise Çinliler tarafından işgal edilmesini takiben yeni sınırların çizilmesi sebebiyle Uygurların dünya ile bağlantısı tamamen kesildi. Mançu istilasından sonra artan baskılar yüzünden ayaklanmalar çıkmaya başlamış, 1864'de Kaşgar, Hotan, Aksu, Kuçar, Urumçi ve Kulca'daki isyanların başarıyla sonuçlanmasıyla çeşitli yerel hâkim güçler ortaya çıkmıştır. (Uygurların kısıklı tarihi 1989, 416). Kendi aralarında çatışmaya giren yerel hükümdarlardan olan Kaşgar'daki Kırgız Sıddıkbeg ve Tungan Jin Xiangyin, Kokand'a sığınan Büzürg Hoca'yı Kaşgar'a davet etti. Büzürg Hocayla beraber Kaşgara gelen Yakup Beg burada katliam yaparak hile yoluyla hükümdarlığı ele geçirdi ve burada Alteşcher Devletini kurarak kendisini *Be-devlet* olarak atadı. Ancak, Yakup Beg iktidarda geçirdiği 12 yıl boyunca Uygurların geleceği için kültürel gelişim konusunda hiçbir gayrette bulunamadı. Yine aynı şekilde eğitim ve sanayi alanında da hiçbir gelişim ortaya çıkmadı . (Yaushev 15.05.1917). 1876'da Doğu Türkistanı tekrar ele

geçiren Mançurlar burayı 1884'te *Xin-jiang* (Yeni toprak) eyaleti ilan ederek diğer Çin eyaletlerinde uygulanan yönetim politikasını burada da uyguladı. 1911'de Milliyetçi Çin Cumhuriyeti kurulmasına rağmen, Uygurların durumunda hiçbir değişiklik olmadı.

Bölgeye gelen az sayıdaki Batılılar Uygur Dünyasını anlamadan dönmüşlerdir. Hatta Yakup Beg Osmanlı İmparatorluğuna heyet göndererek Kaşgarya'da bağımsız bir devlet kurulduğunu bildirene kadar Doğu Türkistan'daki Uygurlar Osmanlı Devleti tarafından tanınmıyordu¹. Rusya doğudan mevcut sömürge topraklarını genişletmek ve coğrafi bilgiler toplamak amacıyla Kazak subay Çokan Velihanof'u 1858'de Kulca yoluyla Kaşgar'a gönderdi. Velihanof Türkçe bilmesinin avantajıyla Ruslara birinci el bilgiler temin etti. Velihanof'un raporlarının hemen Batı dillerine çevrilmesiyle, Avrupalıların Doğu Türkistan'a olan hevesleri arttı. Ancak, daha sonra Doğu Türkistan'a gelen Batılı seyyahların raporlarındaki dil ve görüş farklılığından dolayı, hiçbiri Velihanof gibi bilgilere sahip olamadı. Velihanof'un raporları kadar değerli olmayan raporlar Batı'da yeterince ilgi görmedi.

Yarım asır sonra 1914 - 1917 yılları arasında Rızaeddin Fahreddin'in Orenburg'da yayımladığı *Şura* Dergisi (15. 02. 1915 – 15. 12. 1917 yılları arasındaki sayılar) ve *Vakit* Gazetesi'nde (11. 04. 1916 – 29. 05. 1917 arasındaki sayılar) Doğu Türkistan'daki Türklerin durumu, yaşam tarzı, kültür ve ekonomik şartları hakkında çok değerli yazılar yayınlanmaya başlandı. Bu raporları Tatar ceditçi *Nuşirvan Yaushev* gönderiyordu.

Nuşirvan Yaushev'in Hayatı:

Nuşirvan Yaushev'in hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz (Hesenif 2002, 815). Onun Doğu Türkistan'a yaptığı seyahat hakkında sadece birkaç yazı yayımlanmıştır (Ebeydullah 1995-4. Oishi 2004-2). *Şura* dergisi ve *Vakit* gazetesine gönderdiği yazılarından ve Taşkent'te vefat

---

¹ 1870 öncesinde Osmanlı Devleti, Uygurlar ya da Kaşgar hakkında eksik ve ya yanlış bilgilere sahipti. Hatta, Namık Kemal, bundan 20 yıl önce Kaşgar'da İslamiyet'in bilinmediğini söylemiştir. Bkz: Türköne: 2003, 142.

ettiğinde editör Rızaeddin Fahreddin'in Nuşurvan Yaushev'in hayatı hakkında bilgi sahibi olanlardan bu bilgileri Şura Dergisi ve Vakit gazetesine göndermeleri ricası sonrasında yazılan birkaç anı hariç, fazla bilgiye ulaşamadık. Dolayısıyla Nuşurvan Yaushev'un hayatı aşağıdaki şekliyle özetlenebilir.

Nuşurvan Yaushev (23.11.1886 – 23.11.1917), Ufa'nın Beribey İlçesi, Bogadı Kasabası, Mıntal köyünde odun kömürü ticaretiyle uğraşan Şiryezdan Ahmet'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Her ne kadar köyde çok sayıda zengin aileler bulunsada, Yaushev ailesinin fakir bir aile olduğu bilinmektedir. Yaushev, 8 yaşından 11 yaşına kadar Mıntal köyüne 3-4 km uzaklıkta bulunan Urazaybaş köyünde, Ata'ullah Sadatullah tarafından açılan mektepte okumuş olup, 1907'den sonra Şeyhullah Şerbikof adında bir imamdan dersler almıştır. Daha sonra, Ufa'da yeni açılan Aliye medresesinde eğitim gördü. Yaushev, Aliye medresesini bitirdikten sonra, güneydeki Kazak bozkırına gelip, öğretmen oldu. Ama kısa süre sonra öğretmenlikten istifa ederek Türkistan seyahatine çıktı. Yaushev'in "Türkistan'da çiftçilik" adlı ilk yazısı Vakit gazetesinde 10 Haziran 1912'de yayımlandı. Buna göre Yaushev, bu makalenin yayımlanmasından hemen önce Türkistan'a gitmiştir. Yaushev Taşkent, Semerkant, Buhara gibi geleneksel İslâm eğitiminin geliştiği yerleri ziyaret etti. Semerkant'ta bulunduğu süre içinde kütüphanelerde araştırmalar yapmış, çeşitli din adamlarıyla, öğrencilerle bilgi alış-verişinde bulunmuş ve Farsça da öğrenmiştir. 1913'te Mahmut Hoca Behbudi ile mülakatlar gerçekleştirerek fikir alış-verişinde bulunmuş ve bu konuda Kazan'da yayımlanan *Kuyaş* gazetesinde ilgili makaleleri yayımlatmıştır. Behbudi'nin editörü olduğu *Ayne*, *Semerkant* gazetesine de *Kuyaş* gazetesinin muhabiri olarak 1914'te yaklaşık 20 adet yazı yazmıştır. Yaushev, Kokand'tan 23 Nisan 1914'te gönderdiği yazıyla *Kuyaş* gazetesini muhabirliğinden istifa eder (Oishi 2004-2).

1914 yılı Nisan ayında Semerkant'ta bulunduğu bir müderrisin ifadesiyle Yaushev, Abdürreşid İbrahim'in "Âlem-i İslâm" adlı kitabından çok etkilenmiş ve kendisinin de böyle bir seyahate çıkmayı düşündüğünü

belirtmiş, buna karşılık Müderris de dünyayı dolaşmanın oldukça güç olduğunu, bunun yerine o güne kadar kimsenin ilgilenmediği Doğu Türkistan'a gitmesini önermiştir (Sadruddin 31.12.1917). Yaushev, karşılaştığı müderrisin sözüne uyararak Çin sınırından geçip Kulca yoluyla Ramazan bayramında (23 - 25 Ağustos 1914), Tanrı dağlarının kuzey eteklerindeki Şiho, Manas şehirleri arasındaki köyleri geçerek, Kurban bayramında (30 Ekim- 2 Kasım 1914) Kuçar'a ulaştı (Yaushev 16.11.1915). Kuçar'da ilk ceditçi okulu açarak, 40 - 50 öğrenciyeye okuma-yazma öğretmesine rağmen, okul kapatıldı (Yang Fa-ren 1994-71).

5 Nisan 1915'te Kuçar'dan ayrılan Yaushev at üstünde yaptığı yolculukla Aksu, Maralbaşı'dan geçerek 28 Nisan'da Kaşgar'a ulaştı. Kaşgar ve civarında bir süre kalan Yaushev 14 Ağustos'ta Yenihisar, Kızıl ve Akrobat'tan geçerek 19 Ağustosta Yarkent'e vardı. (Yaushev 06.11.1915). Yarkent'te bir aydan fazla kaldıktan sonra 16 Eylül'de yolculuğuna devam ederek Kargalık, Guma üzerinden 6 Ekim'de Hotan'a ulaştı (Yaushev 29.11.1915). Bir ay dinlendikten sonra, 6 Kasım'da buradan ayrılarak 9 Kasım'da Kiriye'ye ulaştı (Yaushev 06.11.1915). 20 Kasım'da burada yeni bir ceditçi okul açarak 2 - 3 ay içinde ondan fazla çocuğa okuma- yazma öğrettikten sonra (Yaushev 19.04.1916). 1916 yılını Hotan ve Kiriye'de geçirmiş ve 1917 yılı başlarında Kaşgar'a dönmüştür. Tibet yoluyla Hindistan'a geçme düşüncesiyle yolculuğa hazırlanırken, Rusya'da Şubat devriminin başladığını duyan Yaushev planını değiştirerek Nisan'da Rus sınırına geçer. Oş, Andican, Kokand üzerinden 3 Mayıs'ta Taşkent'e ulaşır. Türkistan'da meşhur olan Yaushev'e Taşkent'teki Tatarlar pek ilgi göstermemişlerdir (Yaushev 01.07.1917). Umutsuzluğa düşen Yaushev, yolculuğuna devam etmeye hazırlanırken 23 Kasım'da vefat eder. Yaushev'in hayatını kaybetmesi üzerine, *Şura* Dergisi editörü Rizaeddin Fahreddin, Yaushev'in biyografisini bilmediğini ancak bu konuda dergiye yazarlar olursa dergide bunların yayımlanacağını ilan ederek bu yazıların toplanarak kitap haline getirilmesinin büyük önem arz ettiğini belirtmiştir.

Nuşirvan Yaushev'in Yazıları:

Yaushev seyahatinin başlangıcında Türkistan'daki sosyal yaşam ve eğilimler konusunda *Ayne* ve *Kuyaş* gazetelerine yazılar göndererek Türkistan'daki Türklerin durumunu anlatmış aynı zamanda buradaki cedit okulları, medreseler, kültürel yaşam ve dini görüşler hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Daha sonra Şura Dergisi ve Vakıf Gazetesinde devam eden bu yazılar ve özellikle Ortak Türkî dil yaratılması yönündeki görüşleri² İsmail Gaspıralı'nın peşinden giden bir Türkçü olduğunu ortaya koymaktadır.³

Genç bir ceditçi olarak Yaushev, Uygurlar arasındaki gelenek - göreneklere izlemeye önem vermiş ve ortaya çıkan her yeniliği Türk Dünyasına duyurmaya çalışmıştır⁴. Doğu Türkistan seyahati esnasında yayımlattığı gezi yazılarında Uygurlar hakkında derlediği bilgileri ortaya koyarken, bu seri şeklindeki yazılarıyla 1915'lerin Uygur dünyasını tam anlamıyla tanıtmaktadır.

² Şura dergisinde 1913-1914'de yayımlanan *Türki İmlani Birlikke Keltürü Toğrisinda*(15.04.1913), *İmla Meselesi*(15.08.1913), *Tilni Birlikke Keltürü*(01.09.1913), *Ortak Til ve Büyük Sözlük*(01.10.1913), *Bir Esir Arılıkdaki İmla*(01.03.1914), *Ortak Til*(01.11.1914) gibi makalelerini örnek gösterebiliriz.

³ Xue Zong-zheng, Yaushev hakkında "Bir diğer pantürkist Nuşurvan Yaushev Kazan'da yayımlanan Şura dergisinde açıkça: "Türk bir Büyük ağaçtır, Uygur, Kazak, Kırgız gibiler bu ağaçtaki dallardır, diye ilan etmişler" demiştir, diyor. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Xue Zongzheng 1992, 28.

⁴ Vakıf gazetesinde yayımlanan *Kaşgar müslümanlar halıdan, Kaşgarda ilk Türkçe ezan*, (1915.7.24), *Hotanda okul açma tarihi*(29.11.1915), *Kiriye'de mektep açıldı* (19.04.1916) gibi yazıları örnek verebiliriz.

Vakit gazetesinde yayımlanan “*Altışehir’de Seyahat*”⁵ başlıklı yazı serisinde, yolculuğu sırasında gözlemlediği Uygurların gelenek-göreneklerini anlatırken, “*Türkistan mektupları*” başlıklı serisinde Uygurların genel durumu, yaşam tarzı, Uygur Bölgesi’nin fiziki yapısına değinmiş ve bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir. “*Altışehir Türkleri hayatından*” başlıklı serisinde ise, Uygurların çektiği acıları, medreselerin harabeye dönmüş hallerini ve Uygurların edindikleri kötü alışkanlıkları yazmıştır. *Altışehirde iktisad-i işler* başlıklı serisinde de Uygurların gelir kaynakları, ticaret durumlarını irdelemiş ve finansal açıdan kalkınmaları için çeşitli önerilerde bulunmuştur. *Çin-i Türkistan Müslümanları halinden* başlıklı serisinde Uygurların dini hayatı, dini eğitim durumları, yaygın hale gelen inançsızlık ve İslâm’a aykırı dini gelenekler üzerinde durarak, milleti bu kötü duruma düşüren nedenin iman eksikliği olduğunu belirtmiş, Uygurlarda düzenli bir dini yaşam olmadıkça mevcut sıkıntıların mutlak surette devam edeceğini vurgulamıştır. “*Çin-i Türkistan’da Hatun-kız hayatı*” başlıklı serisi Yaushev’in yazıları arasındaki en ilginç bilgileri içerir. Yaushev bu seride Uygurlardaki kadınların-kızların sosyal hayattaki yerleri, düğün - evlenme, müt’a (Geçici/ Kısa Süreli) nikâhı ile cinsel hastalıklar üzerinde dururken, çocukların yetim kalması, dul kadınların çokluğu, fuhuşun yaygınlaşması gibi milleti zelaletе götüren sebeplerden birinin de Kadın-Kız meselesi olduğunu açıklamıştır. Hatta “*Çin-i Türkistan’da Araplar*” başlıklı yazısında, Arapların Uygurlarda mut’a nikâhının yaygın olması ve kadın-kızlara değer verilmemesinden faydalanarak, para topladığına, evlendikleri ertesi günü boşandıklarına değinmekte ve hatta bir Arap’ın 400’den fazla kızla evlenip boşandığını iddia etmektedir⁶. “*Çin-i*

⁵ Altışehir yani *Altışehir*, genelde Tanrı dağın güneyindeki Taklamakan çölünün civarındaki Aksu, Kuçar, Üçturfan, Kaşgar, Yarkent ve Hotan’ı gösteriyor. Yakupbeg döneminde Korla dâhil edilerek *Yedişehir* denilmiş, daha sonra Çinliler Turfanı da dahil ederek güneydeki *Sekizşehir* (*Nan lu ba cheng*) demişlerdir.

⁶ Buna Teşkilat-i Mahsusa mensuplarından Adil Hikmet Bey de tanıklık eder. Bkz: Adil Hikmet Bey: 1999, 239-240.

Türkistan’da matbuat ve mektep” başlıklı seride Uygurların 20. Yüzyıl başlarında, hala orta çağ düşüncesine sahip olduğunu, eğitimsizliğin her geçen gün arttığını belirterek, yeniliklere karşı tutumlarını irdelemiş ve matbuatın olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında modern anlamda okulların açılmasına rağmen halkın bu okullara gereken önemi vermediğini, Ulema’nın da okulları kapatmaya çalıştığını ve hatta Çinli yöneticilere ihbar yoluyla yanlış bilgiler vererek okulları kapatmayı başardığını ancak halkın yavaş yavaş okulların önemini anlamaya başladığını açıklamaktadır. Yukarıda belirtilen seriler dışında, Yaushev’in çeşitli konuları ele alan ve tüm yönleriyle inceleyen yazıları, bize dönemin Uygurları hakkında detaylı bilgiye sahip olmamız için yeterli bilgiler sunmaktadır.

Yaushev, Türklerin ana vatanı olan Türkistan’da “*Tarih-i Reşidi*” gibi ya da Türkçe olarak yazılmış el yazma Türk tarihi kitaplarını araştırmıştır. Bu araştırmalar sonucunda Hotan’ın Karakaş ilçesinde bulunduğu Farsça “*Tavarih*”⁷ adlı eseri çevirerek Şura dergisinde “*Altısheher tarihi*” adıyla yayınlattırılmış olup geleneksel İslâm tarihçiliği üslubunda yazılan bu kitap, ilk kez Yaushev tarafından modern tarihçilik anlayışıyla okuyuculara sunulmuştur. Özellikle, Yaushev’in bu eserde 17. yüzyıldan 20. yüzyıl’a kadar olan süreci anlatması ve her bir dönemdeki hükümdarların yaptıklarını değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu eser çok kısa olmasına rağmen, Uygurların İslâmiyet dönemindeki ilk bin yıllık tarihini içermektedir.

Nuşirvan Yaushev’in Raporlarının Önemi:

Yaushev, Doğu Türkistan seyahatiyle meşhur olmaya başlamış olsa da Kuçar ve Kiriye’de ceditçi okullar açarak eğitimle uğraşması ve kimi zaman dini inançlara ters düşen faaliyetleri, geri kalmış kültür hayatını ve 500 yıldan beri varlığını sürdüren fikrî zayıflıklara karşı eleştirileri Uygur aydınları arasında büyük tepkiyle karşılandı. Hatta Yaushev’in eleştiriler karşısında, Uygurlardaki ilk medrese eğitim reformunu gerçekleştiren

⁷ Bunun aslı Şah Mahmut Çoras’ın eseri olarak, yakın dönemde müellif şahitlik eden içeriği Farsça ve Rusça çeviri, yorum eklenerek yayınlandı. Bkz: Акимшикин 1976.

Abdülkadir Damolla⁸, ceditçi hareketin başarısızlığının, din adamlarından kaynaklandığı söyleyip, Yaushev'in eleştirilerinin de çok aşırı olduğunu savunmuştur. (Abdukadir 01.12.1915). Yaushev'in eleştirileri aşırı olarak görülmesine rağmen, aslında O gerçekleri yazmıştır. Yanlış bilinen dini inançlar ve zayıf düşen şer'iyat hakkında Vakit gazetesinde yayımlattığı “Çin Müslümanları için şeriat idaresinin gerekliliği” (11.04.1915) başlıklı makalesi İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesinde de yayınlanmıştır (08.05.1915). İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1914'te Kaşgar'a okul açmaya gönderilen Ahmet Kemal İlkul'un burada karşılaştığı sorunlar konusunda Yaushev de Ahmet Kemal İlkul'u doğrular nitelikte yazılar kaleme almıştır (İlku 1997, 138-139).

Yaushev'in Doğu Türkistan seyahati, Ahmet Kemal İlkul'un Artuş'ta (İlku 1997, 93-98), İsmail Hakkı'nın Hotan ve Kuçar'da (İlku 1997, 179), Haydar Sayranî'nin de Turfan'da (Sayranî 2000- 1) cedit okulları açtığı zamana denk gelir. Yaushev'in Kuçar ve Kiriye'de cedit okulları açması, Uygurlar arasında ceditçiliğin yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Çinli maliye müfettişi Xie Xiao-zhong'un (Xie Bin 2001) ve İngiltere'nin Kaşgar konsolosu Macartney'nin (Skrine-Nightingale 1973) kendi ülkelerine verdikleri raporları bir yabancı gözüyle hazırladıkları düşünüldüğünde bunların Yaushev'in yazıları kadar değerli olmadığı görülür. Yaushev, Batı gözüyle kendi sorunlarını keşfeden bir Türktür.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu da, Uygurların 15. yüzyıldan itibaren tamamıyla İslâmiyet'i kabul etmeleri sonrasında, milli kimliklerini kaybederek yerel kimliğe bürünmeleridir. Yaushev bölgede olduğu zamanda herkes milli kimliğini yaşadığı yer adıyla *Kaşgarlı*, *Hotanlı*, *Aksulu*, *Turfanlı* şeklinde ifade ediyordu (Velihanof 1994). Yaushev, Uygurlar arasında yaygınlaşan Şura ve Vakit gibi matbuat malzemesinden yararlanarak Uygurların yaşadığı bölgenin “Çin-i Türkistan” olduğunu ve Uygurların *Türk* olduğunu vurgulamıştır. Yaushev'in bu açıklamalarının coğrafi bir kavram olan “Doğu Türkistan” ve modern milli kimlik

---

⁸ Abdülkadir Damolla hakkında bkz: Kurban 2010-53.

adlandırması olan “*Uygur*” adının Uygurlar arasında tanınmasında büyük katkısı vardır.

Yaushev’ın Uygurların dini inançları, yaşam tarzları, eğitim durumları ve kültürel hayatları hakkında gönderdiği yazılar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Uygurlarda yenileşme ve ceditçilik hareketlerini incelemeyi amaçlayan çalışmalara büyük katkı sağlayabilecek olması sebebiyle büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLKADİR Damolla: *Bayanı Hakikat*, Şura, 01.12.1915, Sayı 23.
- Шах Махмуд ибн Фазил чорас, *Хроника*, Критический текст, Лер, Комм, иссл, указ. О. Ф. Акимешкина, Москва, 1976.
- EBEYDULLAH, Hüseyin: *Nuşurvan Yaushev Uygurlar hakkında*, Şincan Tezkireçiliği, 1995-4.
- HİKMET BEY, Adil: *Asyada beş Türk*, sayfa 239-240, 1999, İstanbul.
- İLKUL, Ahmet Kemal: *Çin-Türkistan hatıraları-Şanghay hatıraları*, sayfa 138-139, İstanbul, 1997.
- KURBAN, Nurahmet: *Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla*, Bilig, 2010, Sayı 53, sayfa 167-182.
- M. EMİN, Abdüşükür: *Uygur felsefe tarihi*, sayfa 272, Şincan Halk neşriyatı, Urumçi, 1997.
- M. H. Heseni (Baş Müherrir), *Tatar İnsklopediye sözlüğü*, Tatar İnsklopediyesi İnstitutı, sayfa 815, Kazan, 2002.
- OİSHİ, Shinchiru: *Nuşurvan Yaushev'in seyahati hakkında*, (Japoncadan çev: Ömercan NURİ), Şincan Tezkireçiliği, 2004- 2.
- SADRUDDİN (Sabık Buhara Müderrisi), *Merhum Nuşurvan Yaushev hakkında hatıratım*, Şura, 1917.12.31.
- SAYRANİ, İlçi: *tarakkıperver zat- Heyder Sayranı*, Şincan Tezkireçiliği, 2000, Sayı 1, sayfa 58-68.
- SKRINE, C.P, Nightingale, P: *Macartney at Kashgar*, London, 1973.
- XİE Bin: *Xin-jiang You-ji*, Xin-jiang Ren-min Chu-ban-she, 2001, Urumçi, Çince.
- XUE Zong-zheng: *Tu-ju shi*, Zhong-guo She-hui Ke-xue Chu-ban-she, s 28, 1992, Pekin.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *İslamcılığın doğuşu*, sayfa 142, Lotus yayınevi, 2003, Ankara.

Uygurlarning kısıkçe tarihini yızış guruppisi: *Uygurların kısıkçe tarihi*, sayfa 416, Şincan Halk neşriyati, Urumçi, 1989.

VELİHANOF, Çokan: *KařgarEhvali*. (Wei Cang-hong, He Han-min bian: Wai-guo Tan-xian-jia Xi-yu You-ji, Xin-jiang She-ying Mei-shu Chu-ban-she, 1994, Urumçi).

YANG Fa-ren (Zhu-bian): *Fan Yi-si-lan-zhu-yi, Fan Tu-jue-zhu-yi Yan-jiu*, s 71, 1994, Urumçi.

YAUŐIV, Nuşurvan: *Türki İmlani Birlikke Keltürü Toğrisinda* , Şura, 1913.4.15.

İmla Meselesi Şura, 15.08.1913.

Tilni Birlikke Keltürü, Şura, 01.09.1913.

Ortak Til Ve Büyük Sözlük , Şura, 01.10.1913.

Bir Esir Arılıkdaki İmla, Şura, 01.03.1914.

Ortak Til, Şura, 01.11.1914.

İlim taratu, Şura, 01.05.1915. s. 8-9.

Altı Őehir mektupleri -4, Vakıt, 29.11.1915.

Altı Őehir mektupleri -7, Vakıt, 17.01.1916.

Altı Őehir mektupleri –Kiriye 'de mektep açılı, Vakıt, 19.04.1916.

Kaşgar müslümanlar halıdan-Kaşgarda ilk Türkçe ezan, Vakıt ,24.07.1915.

Hotanda okul açma tarihi, Vakıt ,29.11.1915.

Kiriye 'de mektep açıldı Vakıt,19.04.1916.

Seyahetten bir parçe, 01.07.1917. Şura, S 10-13.

Altışehir Tarihinden Bir Parçe, Şura, 15.05.1917. s. 10-10.

ZENG Wen-wu: *Zhong-guo Jing-ying Xi-yu shi*, s. 643, 1936, Őhanghay.